

HEGELİN TARİX NƏZƏRİYYƏSİNDƏ ŞƏRQ-QƏRB DİXOTOMİYASI

Rəhim HƏSƏNOV,

AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun doktorantı,

hesenli.82@inbox.ru

AÇAR SÖZLƏR: *Hegelin fəlsəfi sistemi, fəlsəfə tarixi, tarix fəlsəfəsi, Şərq-Qərb dioxotomiyası.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Система философии Гегеля, история философии, философия истории, дихотомия Восток-Запад.*

KEY WORDS: *Hegel's philosophical system, History of philosophy, philosophy of history, dichotomy of East-West.*

Şərq təfəkkürü təəssüratçılıqla, Qərb təfəkkürü təfərrüatçılıqla səciyyələnir. Şərqdə cəmiyyət insanların toplusu, Qərbdə insanlar cəmiyyətin hissələridir.

Əbu Nəsr Farabi

Obyektiv idealizmin nəhəng nümayəndəsi, rasionalist metafizikanın məhək daşlarını yaradan Georq Vilhelm Fridrix Hegelin 1818-ci ildən dərs dediyi Berlin universitetində fəlsəfə tarixinə aid qələmə aldığı mühazirələr toplusu ölümündən sonra tələbələri tərəfindən çap olunmuşdur. “Fəlsəfə tarixinə dair mühazirələr” (“Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie”) adlanan həmin əsərdə o, öz dövrünə qədər yazılmış fəlsəfi əsərlərə orijinal tərzdə yanaşmış, əsasən, antik dövr filosofları haqqında dəyərli məlumatlar vermişdir. Hegel fəlsəfə tarixini tədqiq edərkən fəlsəfi təlimlərin bir-birinə qarşı qoyulması, əks tərəflərin qarşılaşdırılması fikri ilə razılaşmamışdır. Məfkurəvi məxəz rolunu oynayan bu əsərdə dahi filosof fəlsəfə tarixini fəlsəfi düşüncələrin, biliklərin inkişafı kimi nəzərdən keçirmişdir.

Həmçinin idealist dialektikanın banilərindən sayılan Hegelin Berlin universitetində 1822-1830-cu illərdə dərs dediyi mühazirələr əsasında yaradılan “Tarix fəlsəfəsinə dair mühazirələr” (“Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte”) əsərində isə ayrı-ayrı xalqların xarakterlərinin, psixoloji keyfiyyətlərinin yaranmasında coğrafi mühitin təsirindən söz açılır. Tarix fəlsəfəsinin insan zəkasının təntənəsi olduğunu deyən Hegelə görə, tarixdə inkişaf müəyyən mərhələlər üzrə gedir, bu da, əsasən, mütləq ruh və ideyanın davamlı inkişafından ibarətdir. Tarixə nikbin bir dünyagörüşlə baxan Hegel həm də göstərirdi ki, tarix azadlığın inkişafıdır, bu inkişafın sonunda hamı öz azadlığını dərk edəcəkdir. “Dünya ruhu”nun ağıllı, zəruri təzahürü olan ümumdünya tarixinin əsas və son qayəsi ruhun öz azadlığını dərk etməsi və anlamasıdır [1, s. 32].

Hegelin “Tarix fəlsəfəsi” əsəri isə “Giriş” hissəsindən, “Şərq dünyası”, “Yunan dünyası”, “Roma dünyası” və “German dünyası” adlı dörd fəsildən ibarətdir. Əsərin “Giriş” hissəsinə “Tarixi araşdırmağın növləri və fəlsəfi tarixi araşdırmanın ümumi prinsipi”, “Bu prinsipin daha

yaxından incələnməsi”, “Dünya tarixində baş verən proseslər” adlı bölmələr daxildir. “Şərq dünyası” fəslə “Çin”, “Hindistan” (“Buddizm”), “İran” (“Zend xalqı”, “Assuriyalılar, babililər, midiyalılar və farslar”, “Fars imperiyası və komponentləri” adlı yarımparaqraflar) paraqraflarını ehtiva edir. “Yunan dünyası” “Yunan ruhunun elementləri”, “Kamil fərdin formalaşması”, “Yunan ruhunun tənəzzülü” adlı paraqraflardan ibarətdir. “Roma dünyası” fəslinə “İkinci Karfagen müharibəsinə qədər Roma”, “İkinci Karfagen müharibəsindən imperiyaya qədər Roma” adlı paraqraflar, “German dünyası” fəslinə isə “Xristian german dünyasının elementləri”, “Orta əsrlər” və “Müasir dövr” adlı paraqraflar daxildir [2].

Filosofun gəldiyi qənaətə görə, dünyada tarix boyu ruh hökm sürür və dövlətdə də ilahi bir ideya vardır. Əslində, ümumdünya tarixi şüurunda azadlıq və tərəqqi mövcuddur. İnsanlar rifahı istəyərlər də, onlar bir qayda olaraq azadlıq tələb edirlər. Dövlət isə azadlığın reallaşdırılması ilə məşğuldur, çünki onun əsas funksiyası hüquq və mühafizədir. O, mistik baxımdan dövləti mənəvi mahiyyət kəsb edən ilahi ideya kimi xarakterizə edir. Hegel tarixdə fərdlərin ehtiraslarının rolunu da təsdiqləyir, lakin ayrı-ayrı fərdlərə malik olan bu ehtirasın tarixi perspektivində ümumxalq iradəsinin olmasını da inkar etmirdi.

Ümumiyyətlə, Hegel tarixi müstəqil bir sahə kimi görürdü. Onun fikrincə, dünya fiziki və psixi təbiətlə əhatə olunmuşdur və hər iki təbiətin əsasında ruh dayanır. Bu təbiətin tarixi də məhz elə ruhun tarixidir və dünya tarixi də ruhun yaranmasının davamından ibarətdir. Hegelə görə, ruh tarixdə üç mərhələdə özünü belə göstərir:

- Biz ruhu bəzi anlayışlarla dərk edə bilərik;
- Bəzi ideyalar vasitəsi ilə ruhu dərk edə bilərik;
- Ruhun onun təcəssümü olan dövlət formasında dərk edə bilərik.

Dahi filosofa görə, tarixi hadisələr aşağıdakı tərzdə qələmə alınır:

1. İbtidai tarix tərzində tarixçinin şahidi olduğu hadisələri eynilə təsvir etməsilə xarakterizə olunur. Bu baxımdan tarixçinin öz ruhu ilə onun qələmə aldığı hadisələrin ruhu ekvivalent təşkil edir. Tarixçi hadisələrin çərçivəsindən kənara çıxmır və hadisələri olduğu kimi qələmə alır. Hegel bu qəbildən olan tarixçilərə nümunə kimi Herodotu və Fukididi göstərir. Çünki onların hər ikisi tarixi hadisələri sadə üslubla xronoloji formada vermişdir. Hegelin fikrincə, ibtidai tarix tərzində hadisənin özü yoxdur, sadəcə hadisə barədə tarixçinin məlumatı vardır, halbuki hadisənin məlumat kimi təqdim olunmasından daha çox hadisənin özü əhəmiyyət daşıyır [3, s. 9].

2. Refleksli tarix tərzində tarixçi öz yaşadığı dövrdən əvvəl baş vermiş hadisələri təsvir edir. Burada tarixçinin ruhu ilə yazdıqlarının ruhu eyni deyil. Mənbə qismində hazırda baş verən hadisələr çıxış etmir. Refleksli tarix tərzində də öz növbəsində 4 formada təzahür edir:

I. Ümumi tarix - burada tarixçi keçmişin ruhu ilə bu günün ruhu arasında əlaqə yaradır. Amma tarixçi bu günün ruhu içində qaldığından hadisənin mahiyyətinə baş vura bilmir. Çünki bu günün ruhu ilə keçmişin ruhu eyniyyət təşkil etmir.

II. Praqmatik tarix – burada tarixçi tarixə praqmatik və əxlaqi cəhətdən yanaşır, keçmişdən dərs çıxarmaq istəyir. Lakin Hegelə görə, tarixdən analogiya yolu ilə dərs çıxarmaq mümkün deyil, çünki dünənki ilə bugünkü vəziyyət eyni deyil.

III. Tənqidi tarix – tarixçi keçmişdə olan hadisələri sərfnəzər edir, onların doğru olub-

olmadığını araşdırır.

IV. Xüsusi tarix – tarixçi tarixi müəyyən bölgülər üzrə araşdırır. Məsələn, incəsənət tarixi, hüquq tarixi, elm tarixi, ədəbiyyat tarixi və s. Xüsusi tarixlərin məcmusu isə bizə aid olduğu çağın ruhu barədə məlumat verir.

3. Fəlsəfi tarixi tərz isə tarixin rəşional şəkildə dərk olunmasıdır. Dünyaya hakim kəşilən ağılın təzahürü dünyanın ən son məqsədi olan azadlıq ideyası ilə üst-üstə düşür. Dünya tarixinin fonunda da ruh dayanmışdır. Fəlsəfənin əsas vəzifəsi ideyanın dünya tarixində necə inkişaf etdiyini göstərməkdir [3, s. 14].

Filosof bu qənaətə gəlir ki, ruhun əsas struktur xüsusiyyəti azadlıq anlayışında ehtiva olunmuşdur. Dünya tarixi azadlığın inkişafıdır və ruhun yeganə məqsədi də məhz azadlıqdır. Ruh əvvəlcə öz mahiyyətini qavrayır, sonra da öz məqsədini həyata keçirməyə başlayır.

Hegelə görə, tarixin mənası təsadüfi hadisələrdən ibarət deyil və qanunauyğun mahiyyət kəsb edir. Tarix substansional xarakterə malikdir və bu substansionallığın əsasında “sonsuz qüdrətə malik olan zəka” durur. Bütün tarixi proseslər bütövlük təşkil edir, zaman ərzində “mütləq ruhun” yaşayış yerini dəyişməsi məsələsi ortaya çıxır. Əvvəllər Şərq ölkələrində olan “mütləq ruh” anlayışı Yunanıstan və Romadan sonra Prussiya dövlətində bərqərar olmuşdur. Hegel “Tarix fəlsəfəsi” əsərində əsas Herder tərəfindən qoyulan tarixsizmi - tarixin mənası nəzəriyyəsinə inkişaf etdirməyə cəhd göstərmişdir və bir sıra maraqlı fikirlər irəli sürmüşdür.

O, “Fəlsəfə tarixi” əsərində Şərq dünyası adı altında verilən başlıqda Hindistan, Çin və İrani eyni bölgüyə daxil etmişdir. Bu ölkələr arasında Hindistana, hind təfəkkür tərzinə üstünlük verən Hegel onu sehirlə, mistik məkan olaraq xarakterizə etmişdir. “Çində olduğu kimi, Hindistan da həm antik, həm də müasir görünüşə malik olsa da, öz daxili dünyasındakı yetkinliyə mükəmməl formada çatmışdır. Hindistan hər zaman xəyalların ilham qaynağı və bizə hələ də sehirlə bir dünya, pərilər diyarı olaraq görünür” [4]. O, öz əsərində “tilsimli ölkə” adlandırdığı Hindistanın tilsimindən özü də ayrılma bilmir, hind fəlsəfə tarixi haqqında ətraflı məlumat verir, kastaların bölgüsü, brahmanlar və hind adət-ənənələrindən söhbət açır.

Din fəlsəfəsinə həsr etdiyi irihəcmli əsərində dini dünyagörüşləri haqqında ətraflı məlumat verən Hegel ilk növbədə Şərqdə yaranmış dini ideologiyaların mənşəyi barədə fikirlərini ortaya qoyur. Bu zaman o, fəlsəfə tarixçisi mövqeyindən çıxış edərək Yəhudilik, Buddizm, Brahmanizm, qədim Misir və Çin dinləri, həmçinin İslam dini haqqında önəmli bilgilər verir. Lakin o, Şərq fəlsəfi fikrinə elə də ciddi münasibət göstərmir, Şərq dünyagörüşünü, Şərq fəlsəfəsinə primitiv hesab edir, fəlsəfənin Qərbdən başladığını vurğulayır. “Hegel Şərq təfəkkürünü fəlsəfi fikrin aşağı səviyyəsi sayırdı. O göstərirdi ki, Şərq xalqlarının fəlsəfəsi müşahidə mərhələsindədir, ona görə də layiqli bir şey verə bilməmişdir” [5, s. 43].

Əgər fəlsəfə tarixinə diqqətlə nəzər yetirsək, Şərq-Qərb fəlsəfi ənənələrinin komparativist, müqayisəli təhlilinin yaranmasında Hegelin oynadığı rol aydın görünür. Avropamərkəzçiliyin yaranmasına vəsilə olan Hegelin Şərq fəlsəfəsinin səciyyəvi xüsusiyyətləri barədə irəli sürdüyü ideyalar mübahisə doğurmaya bilməzdi. “Ruh fəlsəfəsi”nin “Subyektiv ruh” bölümündə ayrı-ayrı xalqların xarakterini verən Hegel ümumdünya tarixinin üç hissədən ibarət olduğunu qeyd etmişdir: Şərq dövrü; Antik dövr; Alman dövrü.

Bunları mənəvi mahiyyətin dərk edilməsi pillələrinə görə sıralayan Hegel azadlığın

dərkinin vacibliyini vurğulayırdı. O, azadlığın insani mahiyyətinin olduğunu və Şərq dünyasında heç kimin azad olmadığını, alman və xristian dünyasında isə hamının azad olduğunu iddia edirdi. Alman xalqının müsbət və üstün xarakterləri haqqında uzun-uzun danışan Hegel Şərq xalqlarına etinasız münasibət bəsləyərək, onların düşüncə tərzinin və azadlığının ən aşağı səviyyədə olduğunu irəli sürürdü. Hegelin fikrinə, Şərq dünyasında insan azadlığın mahiyyətini dərk etmədiyi üçün quldur. Antik dünyada bəziləri artıq başa düşürlər ki, azadlıq onların mahiyyətini təşkil edir. Bu səbəbdən Şərq dünyasından fərqli olaraq onlar azaddırlar.

İnsan faktorunun mühüm nüansa çevrildiyi Hegel fəlsəfəsində ictimaiyyətin tarixi onun mənəvi inkişaf tarixi kimi qiymətləndirilmişdir. Fərdi və ictimai şüurun, bəşəriyyətin aqlı cəhətdən inkişafı haqqında idealist nəzəriyyənin əsaslarını verən Hegel ümumdünya tarixinə azadlığın inkişafı nöqtəyi-nəzərindən yanaşmışdır. Onun fikrinə, Şərq dövründə yalnız despot, yəni bir nəfər, antik dövrdə və ya yunan-roma dövründə bəziləri, alman və ya xristian dövründə isə hamı azaddır. Həmçinin azadlığın mənasını ruhun özünüdərkində görən filosof onu dərk olunmuş zərurət saymışdır.

Ümumdünya tarixini “ümumdünya məhkəməsi” adlandıran Hegelə görə, Qədim Şərq dünya ruhunun hələ ilkin mərhələsidir, yəni körpəlik çağıdır. “Beləliklə, ümumdünya tarixi Şərqdən Qərbə doğru istiqamət götürür; lakin tarixi inkişaf prosesində Şərq öz “marşrutu” ilə hərəkət edərək lazımı “mənzilə” yetişə bilməmişdir. Qərbi və Şərqi bir çox əlamət və keyfiyyətlərinə görə müqayisə edən dahi filosof Şərqi despotizmə meyilli olduğunu dəfələrlə qeyd etmişdir. Hegel göstərmişdir ki, şərqli xarakteri zahirən bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən iki cəhəti özündə birləşdirmişdir: hamının (bütün ondan asılı olanların) üzərində hökm etmək ehtirası və özünün asılı olduğu adama kölə etiqadı.

Hegel öz fikirlərini əsaslandırmaq üçün bir çox Şərq xalqlarının həyat tərzindən misallar da gətirirdi...” [6].

Hegelə görə Şərqdə azadlıq məhdud səviyyədə özünə yer tapmışdır, əsarətin, ənənəviçiliyin və fərdiyyətsizliyin adı Şərkdir. Burada Şərq ayrıca olaraq nə iqtisadi kateqoriya, nə də coğrafi termindir. Bu göstəricilərlə Şərqi əlaqəsi olsa belə, burada Şərq yalnız insanın dünyaya baxışlar sistemi kimi nəzərə alınmalıdır. Odur ki, Şərqə Qərbin bəzi bölgələrində və ya bəzi təbəqələrində də rast gəlmək mümkündür. Yəni onlar da bu mənada şərqli ola bilər, şərqli dünyagörüşü ilə düşünülür. Digər tərəfdən, iqtisadi və coğrafi mənada Şərqi özündə də Qərbin aşılınmamış formasına rast gəlmək mümkündür. Lakin Hegel birmənalı olaraq Şərqə laqeyd münasibət bəsləyə bilməzdi, çünki özünün də qeyd etdiyi kimi, ümumdünya tarixi öz inkişaf stimulatorunu məhz Şərqdən götürmüşdür. “Sonralar Avropanın dahi filosofu Hegel etirafla yazacaqdır: “Biz Şərqdən gəlirik; ümumdünya tarixi Asiyadan Avropaya hərəkət edib... Şərqi ilkin şərti və zəmini ailəyə əsaslanan millilikdir” [7]. O, dəfələrlə qeyd etmişdir ki, Şərq şüuru Qərb şüuruna nisbətən daha poetik səciyyə kəsb edir. Hegel bu nisbəti xarakterizə edərkən yunan xalqının Qərb xalqları içərisində istisna təşkil etdiyini vurğulamışdır.

Mədəniyyətə gəldikdə isə Hegel deyirdi ki, Şərq mədəniyyəti Tac-Mahal kimi misilsiz böyük incilər yarada bilər. Lakin Şərq mədəniyyəti əsl mədəniyyət yarada bilməz. O, incəsənətin özünün də üç sahəyə bölündüyü fikrini irəli sürürdü: simvolik incəsənət, klassik incəsənət və romantik incəsənət. Simvolik incəsənətin əsas səciyyəvi xüsusiyyəti burada yaradılanların

ideyaya uyğun gəlməməsidir, incəsənət burada məqsəddən kənar bir hal daşıyır. Hegel bildirdi ki, incəsənətin nəzəri formada inkişafının ilkin təzahürü olan simvolik incəsənət özünə Şərq mədəniyyətində, xüsusilə də qədim Hindistan, İran və Misir incəsənətində yer tapmışdır. Filosof 1817-1829-cu illərdə qələmə aldığı “Estetikaya dair mühazirələr” (“Vorlesungen über die Ästhetik”) əsərində bu məsələlərə geniş aspektdən yanaşmışdır. “Şərqdə bölünməz, möhkəm, vahid, substansional olanlar üstünlük təşkil edir... Qərb isə, xüsusən yeni dövrdə, sonsuzluğun müntəzəm bölünməsindən və parçalanmasından çıxış edir” [8, s. 311].

Xristianlıq dini bərsində mühazirələrə qulaq asaraq böyüyən Hegelin İslam dininə, İslam fəlsəfəsinə laqeyd münasibət bəsləməsi təbii idi və o qeyd edirdi ki, İslam artıq çoxdan tarixi səhnədən çıxaraq Şərq ətəlinə qayıtmışdır. Hegel din, həqiqət bərsində söhbət açdığı zaman vurğulayırdı ki, əsl həqiqət yalnız və yalnız konkret bir şey olmalıdır. Həqiqətin konkret olmasına bir çox misallar gətirən Hegel bu nöqtəyi-nəzərdən Xristianlığı digər dinlərdən üstün tutmuş, əsasən, Şərqdə özünə vüsət tapan İudaizm və İslamın əsl mahiyyətini xarakterizə edə bilməmişdir. İudaizm və İslam kimi Şərq dinlərində tanrı ideyası mücərrəd mahiyyət kəsb edir, bu mahiyyətdə konkretlik çalarları müşahidə olunmur. Xristianlıqda isə onlardan fərqli olaraq, İsa Məsih obrazı bu mücərrəd tanrıya konkret bir “görünüş” əta edir. Hegel hesab edirdi ki, mücərrəd tanrı obrazı qarşısında Şərq insanı zəngin ilahi duyğulardan məhrum olur, bu ilahi duyğular yalnız xristian dünyası üçün nəzərdə tutulmuşdur. Çünki onlar konkret olaraq ilahi duyumu İsa peyğəmbərin obrazı vasitəsilə hiss edə bilirlər.

Ümumiyyətlə, fəlsəfi təfəkkür tarixində Hegelin əsas xidməti dünyanın dialektik anlayışını, gerçəkliyin idrakına dialektikəsinə yanaşmanın prinsiplərini sistemativ formada işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Hegel dialektik fikirlərin banisi deyil. Əgər fəlsəfə tarixinə diqqətlə nəzər salsaq, dialektik fikirlərin qədim Şərq ölkələrində və antik Yunanıstanda da mövcud olduğunu görürük. Belə ki, ilk dəfə Hindistanda və Çində meydana gələn dialektik fikirlər antik Yunanıstanda müəyyən inkişaf mərhələsinə yüksələ bilməmişdi.

Hegel fəlsəfə tarixində ilk dəfə gerçəkliyin dialektik anlayışının metodunu, dialektik məntiq sistemini, dialektik düşüncə üsulunun əsas prinsiplərini işləyib hazırlamış, bunları idealist təməllər üzərində şərh etməyə çalışmışdır və buna nail olmağı bacarmışdır. Qədim Şərq ölkələrinin dialektik fikirlərindən bəhrələnsə də, özü bunu etiraf etməmiş, yalnız antik fəlsəfəni tərənnüm etmişdir.

Ümumiyyətlə, Hegel fəlsəfəsi arzuolunmaz fikirlərdən xali deyildir. Onun “mütləq ideya” anlayışının dərk olunması prosesini son mərhələ hesab etməsi və elə burada dünyəvi əqlin sonuncu pilləsinin ortaya çıxması ideyası dialektikaya zidd olan fikirlərin əsasını təşkil edir.

Hegel fəlsəfəsindəki bu ziddiyyətlərin əsas səbəbi azadlığın mahiyyəti haqqında irəli sürdüyü dolaşq fikirlər idi. İnkişafı triada formasında təqdim edən Hegel onun Qərbdə sona çatdığını etiraf etməklə böyük səhvə yol verirdi. İnsanların yoluna işıq saçan bu mayak, bu düha onlara azadlığın gerçək mahiyyətinin qavranılmasının, azadlığın dərk olunmasının zəruriliyini bildirmiş, bütün gərgin və ziddiyyətli ömrünü də yalnız azadlığın dərkinə sərf etmişdir.

Hegel elə bir fəlsəfi sistem yaratmışdır ki, bu fəlsəfi sistemi tək-cə alman xalqı deyil, bütün bəşər xalqları obyektiv surətdə mənimsəyərək ondan faydalana bilər. Hegel zəkasının,

dühasının yaratdığı bu mənəvi və zəngin sərvət elmin bütün sahələrinə dair materialları özündə cəmləşdirmişdir. Mükəmməl fikir xəzinəsini yaradan Hegel həqiqətin və gerçəkliyin dərk olunması prosesində bəşəriyyət üçün katalizator rolunu oynayır.

Təkcə klassik alman fəlsəfəsində deyil, ümumdünya fəlsəfə tarixində Hegel fəlsəfəsi müəyyən mənfi xarakterlərə, məhdud cəhdlərə baxmayaraq, özünə əvəzolunmaz yer tutmuşdur. İnsanların praktiki, eləcə də mənəvi fəaliyyətinin ayrı-ayrı sahələri üçün lazım olan bu fəlsəfi sistemi, mirası mənimsəmək, obyektiv dəyərləndirmək lazımdır.

Hegel fəlsəfəni xalq ruhunun bir tərəfi, bir hissəsi kimi göstərmişdir. Ümid edirik ki, Qərbin bu möhtəşəm düşüncə sahibinin fikirləri heç bir tərəddüd və ziddiyyətə yol verilmədən, düzgün və uğurlu biçimdə Şərqdə, xüsusilə də Azərbaycanda elm və mədəniyyətin, mükəmməl fəlsəfi dünyagörüşünün yaranmasına müsbət təsir göstərəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov R. Georq Vilhelm Fridrix Hegelin ruh fəlsəfəsi. Bakı: Təknur, 2011.
2. Гегель Г.В.Ф. Философия истории. СПб.:1993.
3. Hegel. Tarih felsefesi. İstanbul: 2006.
4. <http://www.blog.milliyet.com>.
5. Zeynalov M. Fəlsəfə tarixi. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2001.
6. <http://www.merkez.az> (F. Mustafa. Qloballaşma və mədəniyyət).
7. <http://www.azərbaycanlı> (N. Şəmsizadə. Azərbaycançılıq dünya azərbaycanlılarının milli ideologiyasıdır).
8. Г.В.Ф.Гегель. Лекции по эстетике. Т.2, СПб.: Наука, 2001.

Rahim Gasanov

ДИХОТОМИЯ ВОСТОК-ЗАПАД В ИСТОРИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ ГЕГЕЛЯ

РЕЗЮМЕ

В философской системе Георга Вильгельма Фридриха Гегеля, являющегося крупным представителем объективного идеализма, создавшего пробные камни рациональной метафизики, своеобразностью выделяется взгляд на проблему Восток-Запад. В исторической теории Гегеля, в которой отражены в систематической форме принципы диалектического подхода к познанию действительности, эта проблема освещена с разных аспектов. В статье также нашли отражение историческая философия философа и определенные сведения касаются истории философии.

Rahim Hasanov

DICHOTOMY OF THE EAST-WEST IN THE HISTORICAL THEORY OF HEGEL

SUMMARY

In Georg Wilhelm Friedrich Hegel's philosophical system, major representative of objective idealism, who created the test-stones of rational metaphysics, the East-West problem stands out as a peculiarity. In the historical theory of Hegel, in which the principles of the dialectical approach to the cognition of reality are reflected in a systematic form, this problem is covered from various aspects. The article also reflects the historical philosophy of the philosopher and certain information about the history of philosophy.